

Θρησκευτικός ανθρωπισμός: κοσμοαντίληψη ανθρωπιστικής κατεύθυνσης

/ [Πεμπτουσία· Ορθοδοξία-Πολιτισμός-Επιστήμες](#)

Κύριλλος Λούκαρης

Ύστερα από την αδρομερή παρουσίαση των εκφάνσεων του ανθρωπισμού από την αρχαιότητα μέχρι τον 20ο αιώνα, ακολουθεί η εξέταση του λεγομένου «θρησκευτικού ανθρωπισμού», που είναι μία κοσμοαντίληψη ανθρωπιστικής οπωσδήποτε κατεύθυνσης, η οποία όμως δεν απομακρύνει τον Θεό από την ζωή του ανθρώπου.

Η αντίληψη αυτή, που έχει προταθεί εκ μέρους της πλειονότητας των λογίων της τουρκοκρατίας, δέχεται επίσης την αναγκαιότητα υιοθέτησης ορισμένων αξιών, όπως της ελευθερίας, της γνώσης, της αγάπης, της συνεργασίας, απαραίτητων

για την πρόοδο της κοινωνίας και του έθνους. Αλλά στην περίπτωση του θρησκευτικού αυτού ανθρωπισμού ο άνθρωπος, αν και είναι ένα δημιουργήμα που χαρακτηρίζεται από την προσωπική ελευθερία (αυτεξούσιο), δεν αυτονομείται μέσα στον κόσμο. Διότι, ενώ μπορεί να επιτύχει την πρόοδο στον γνωστικό και στον ηθικό τομέα, ο άνθρωπος δεν μπορεί να καταστεί θεός.

Με άλλα λόγια, η δύναμη του νου και της λογικής του ανθρώπου κινείται σε ορισμένο, πολύ υψηλότερο σε σχέση με τα υπόλοιπα δημιουργήματα, πλαίσιο, το οποίο πάντως «ορίζεται» από την θεία Πρόνοια και δεν την υπερβαίνει.

Θα πρέπει λοιπόν να εξεταστεί αναλυτικότερα η συμβολή του «θρησκευτικού ανθρωπισμού» στην εξέλιξη της κοινωνίας και της σκέψης, και πιο συγκεκριμένα στην δυσχερή για τον Ελληνισμό ιστορική περίοδο της τουρκοκρατίας, κυρίως αυτή του 16ου έως και τα μέσα του 18ου αι. Το εγχείρημα αποκτά ιδιαίτερο ενδιαφέρον, διότι οι εκπρόσωποι αυτής της περιόδου και τα ζητήματα που αναδεικνύουν, προηγούνται της καθαρά ανθρωποκεντρικής κοσμοαντίληψης του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού.

Τον όρο «θρησκευτικός ανθρωπισμός» κατ' ουσίαν εισήγαγε ο Κ. Θ. Δημαράς με την διατύπωση «θρησκευτικός ουμανισμός», περιγράφοντας «το φιλοπρόοδο και γενναίο πνεύμα της Εκκλησίας», σύμφωνα με το οποίο ο ορθόδοξος κλήρος είχε αναλάβει να προωθήσει την παιδεία και να της δώσει την ορμή του. Ο ίδιος ερευνητής μάλιστα τοποθετεί το κίνημα στις αρχές του 17ου αι. με κύριο εκφραστή τον Κύριλλο Λούκαρη. Στην προσπάθεια να προσδιορισθεί η αιτία της συγκρότησης του «θρησκευτικού ανθρωπισμού» έχει υποστηριχθεί ότι αυτή ανάγεται στην πρωτοβουλία του Κύριλλου Λούκαρη να αναχαιτίσει την επέλαση των Καθολικών στην Ανατολή.

Από την άλλη μεριά, έχουν διατυπωθεί και επιφυλάξεις για το ότι με τον Κύριλλο Λούκαρη αρχίζει ο θρησκευτικός ανθρωπισμός, επειδή οι ιδέες του απείχαν πολύ από τα ουμανιστικά ιδεώδη και την κλασική παιδεία, με την έννοια ότι στα κείμενά του δεν ανακαλύπτουμε κάποιο ίχνος από την λατρεία για τους αρχαίους στοχαστές. Ωστόσο με τον Λούκαρη το ενδιαφέρον για την μόρφωση υπάρχει, αλλά δίνεται έμφαση στην θρησκευτική πλευρά της παρεχόμενης παιδείας.

Άλλοι εκφραστές της κίνησης αυτής υπήρξαν ο Γαβριήλ Σεβήρος (περ. 1540-1616) και ο Γεράσιμος Βλάχος (1605/7-1685), μητροπολίτες Φιλαδελφείας, οι πατριάρχες Αλεξανδρείας Μελέτιος Πηγάς (1551-1601) και Γεράσιμος Παλλαδάς (περ. 1630-1714), ο επίσκοπος Κυθήρων Μάξιμος Μαργούνιος (1549-1602), οι πατριάρχες Ιεροσολύμων Δοσίθεος (1641-1707) και Χρυσάνθος Νοταράς (1655/60-1731), ο επίσκοπος Κερνίτσης Ηλίας Μηνιάτης (16-1714) κ. α. Τα έργα τους παρουσιάζουν

ανθρωπολογικό ενδιαφέρον, καθώς πραγματεύονται θέματα όπως το αυτεξούσιο του ανθρώπου, η φθορά και ο θάνατος κ. α., ιδωμένα όμως όλα υπό το πρίσμα της ορθόδοξης χριστιανικής ανθρωπολογίας.

«Ο ιερωμένος ουμανιστής αποτελεί μία διακεκριμένη κατηγορία στην ιστορία των ιδεών της Ελληνικής Ανατολής, αφού η παιδεία του και η ιδεολογία του τον διαφοροποιεί από τους υπόλοιπους ιερωμένους της εποχής του. Είναι ο κληρικός που, χωρίς να πάψει να είναι δεμένος με την Εκκλησία, ασχολείται και με άλλες δραστηριότητες έξω από εκείνες που συνιστούν τα ιερατικά του καθήκοντα. Είναι η διδασκαλία σε σχολεία, η συγγραφή, η απασχόλησή του στην τυπογραφία, η αντιγραφή χειρογράφων, η γλωσσομάθεια και όλες εκείνες οι απασχολήσεις που προβληματίζουν το λαϊκό λόγο.

Είναι αλήθεια, άλλωστε, ότι οι περισσότεροι από αυτούς τους εκκλησιαστικούς διανοούμενους, τους εκκλησιαστικούς ουμανιστές, όπως συνηθίστηκε να αποκαλούνται, έχουν σπουδάσει στην Πατριαρχική Ακαδημία ή ακόμη και στην Πάντοβα και, καθώς είναι φυσικό, επηρεάζονται από το νέο πνεύμα που κυριαρχεί στους κύκλους της λογιοσύνης της εποχής τους. Δεν είναι ακόμη ο τύπος του ιερωμένου που μένει στο μοναστήρι, απλός ίσως μοναχός, αλλά αποβλέπει στην προώθησή του σε ανώτερους βαθμούς ιεροσύνης, σε μία διακεκριμένη εκκλησιαστική σταδιοδρομία με σημαίνοντα ρόλο στις εξελίξεις του Μεταβυζαντινού Ελληνισμού».

Σημειωτέον ότι ο τύπος αυτός λογίου επιτελεί πλούσιο κοινωνικό έργο και δεν αφίσταται από τις ανάγκες του λαού, πνευματικές και μορφωτικές, τις οποίες επιδιώκει να καλύψει, όπως θα φανεί και στην συνέχεια.

Παρατήρηση: Το παρόν άρθρο αποτελεί το δεύτερο τμήμα της εργασίας “Χαρακτηριστικά του θρησκευτικού ανθρωπισμού στον τουρκοκρατούμενο ελλαδικό χώρο (16ος - μέσα 18ου αι.)” της Δρ. Φιλολογίας Έλενας Χατζόγλου - Μπαλτά. Πρώτη δημοσίευση στο περιοδικό: «Νέος Ερμής ο Λόγιος», έτος 5ο, τεύχος 11ο, χειμώνας 2015, σσ. 213-224